

УДК 314.7:331.556:353

Біль Мар'яна Михайлівна

*доктор економічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник
відділу проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів*

*ДУ «Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долишнього НАН України»*

Bil Mariana

Doctor of Economics, Senior Researcher,

Senior Researcher of the

Department of Problems of Social and Humanitarian Development of Regions

*State institution «Institute of Regional Research
named after M.I. Dolishniy of the NAS of Ukraine»*

ORCID: 0000-0003-4979-4019

**ПРОАКТИВНА ПОЛІТИКА ІНТЕГРАЦІЇ ВНУТРІШНЬО
ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ: ОСОБЛИВОСТІ У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ¹
PROACTIVE INTEGRATION POLICY OF INTERNALLY DISPLACED
PERSONS: PECULIARITIES OF LVIV REGION**

Анотація. У статті досліджено стан та проблем інтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні на прикладі Львівської області з узагальненням рекомендацій за концептом проактивної політики. Проаналізовано регіональні особливості навантажень внутрішньо переміщених осіб на ринки праці, що дозволило сформулювати гіпотезу щодо вищої економічної активності та готовності до інтеграції осіб, які

¹ Публікація підготовлена в рамках виконання науково-дослідної роботи «Механізми проактивної політики зниження соціальної вразливості населення (на прикладі Карпатського регіону України)» (номер державної реєстрації 0121U112014)

перебувають у тилових західних областях України. З огляду на це, досліджено досвід економічної та соціокультурної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у Львівській області як тиловому регіоні. Вказано на проблеми доступності місць гідної праці та соціальної інфраструктури, особливо що стосується купівлі та оренди житла. У Львівській області продовжують зростати орендні ціни, які досягли максимуму в жовтні 2023 року за весь період повномасштабної війни. Це підвищує соціальну вразливість внутрішньо переміщених осіб. Для її зниження визначено актуальні заходи проактивної політики інтеграції внутрішньо переміщених осіб, серед яких сприяння працевлаштуванню й навчанню згідно потреб ринку праці, кредитування доступного житла, створення рад з питань внутрішньо переміщених осіб при органах регіональної влади та органах місцевого самоврядування, що відіграватиме значну роль для підвищення громадських активностей переселенців. Окрему увагу звернено на важливість підтримки бізнес-ініціатив внутрішньо переміщених осіб або бізнес-проектів, що передбачають їхнє працевлаштування. У світлі цього перспективи подальших досліджень полягають в аналізуванні громадського сектору регіонів, які формують потужні мережі міжнародної грантової підтримки та відіграють зростаючу роль у проактивній політиці інтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, проактивна політика, економічна інтеграції, соціокультурна інтеграція, соціальна вразливість.

Summary. *The state and problems of the integration of internally displaced persons in Ukraine using the example of the Lviv region with a summary of recommendations based on the concept of proactive policy in the article is researched. The regional features of the loads of internally displaced persons on the labor markets are analyzed, which made it possible to formulate a hypothesis regarding the higher economic activity and readiness for integration of persons*

who are in the rear western regions of Ukraine. With this in mind, the experience of economic and socio-cultural integration of internally displaced persons in the Lviv region as a rear region is investigated. The problems of availability of places of decent work and social infrastructure are pointed out, especially with regard to the purchase and rental of housing. Rental prices in the Lviv region continue to rise, having reached a maximum in October 2023 during the entire period of the full-scale war. This increases the social vulnerability of internally displaced persons. To reduce it, relevant measures of a proactive policy of integration of internally displaced persons are determined, including promotion of employment and training according to the needs of the labor market, lending of affordable housing, creation of councils on issues of internally displaced persons at regional authorities and local self-government bodies, which will play a significant role in increasing social activities of immigrants. Particular attention is paid to the importance of supporting business initiatives of internally displaced persons or business projects involving their employment. In light of this, the prospects for further research are to analyze the public sector of regions that form powerful networks of international grant support and play a growing role in the proactive policy of integration of internally displaced persons in Ukraine.

Key words: *internally displaced persons, proactive policy, economic integration, socio-cultural integration, social vulnerability.*

Постановка проблеми. Ситуація щодо вимушених переміщень населення України в умовах повномасштабної війни залишається невизначеною. Екоцид з підривом Каховської ГЕС показав, що в Україні можуть виникати нові хвилі вимушеної міграції населення, детерміновані не лише безпековими, але й техногенними чинниками. Ще однією потенційною причиною є економічний занепад фронтів регіонів, що змушуватиме населення мігрувати до регіонів з кращими можливостями зайнятості.

Масштаби вимушених переміщень у 2022 році, з однієї сторони, вказали на внутрішню спроможність тимчасового прихистку частини переселенців, але й водночас актуалізували проблеми їхньої інтеграції при продовженні повномасштабної війни на невизначений період та неможливості повернення в зруйновані поселення.

Особливого функціоналу при цьому набувають тиллові регіони, серед яких Львівська область. Тому актуальною науковою проблемою є дослідження потенціалу інтеграції внутрішньо переміщених осіб (ВПО) у Львівській області як тилловому регіоні через реалізацію проактивної (орієнтованої на перспективу) політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження вимушеної міграції, проблем біженців та ВПО є недостатніми в Україні. Знання міграціолог О. Малиновська досліджує проблему вимушеної міграції через призму історичного контексту періоду незалежності України [6]. Проблеми ВПО з позиції захисту прав досліджує Н. Павлів-Самоїл [10]. Міжнародний і національний правові режими захисту ВПО є об'єктом монографічної праці за наук. ред. О. Рогача та ін. [2]. Поведінкові аспекти вимушених міграцій досліджує О. Следь [11]. Соціологічне аналізування проблем ВПО після першої хвилі вимушеної міграції здійснюють О. Новікова та О. Панькова [9]. Новітні проблеми вимушеної міграції 2022 року аналізують Г. Комарницька, Н. Ястремська та Н. Павленко [3]. У праці Е. Лібанової, О. Позняка та О. Цимбала оцінюється наслідковість масштабної вимушеної міграції населення України [4].

Найбільш комплексне дослідження вимушеної міграції населення виконане О. Новіковою, О. Амошою, В. Антонюк та ін., в якому чітко обґрунтовано потреби інтеграції потенціалу ВПО у приймаючі громади та висвітлено різні проблеми їхнього перебування на новому місці [8].

Попри те, бракує досліджень щодо вимушеної міграції та ВПО з прив'язкою до регіональної специфіки і таких, що враховують сучасну

хвилю вимушених переміщень. Також залишаються актуальними дослідження щодо визначення ефективних механізмів інтеграції ВПО у приймаючі регіони, адже тривалість воєнних дій є невизначною, а плинність часу вимагає оперативних дій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження стану та проблем інтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні на прикладі Львівської області з узагальненням рекомендацій за концептом проактивної політики.

Виклад основного матеріалу. За роки незалежності Україна пережила дві основні хвилі вимушеної міграції – у 2014-2015 та 2022 роках. Однак якщо в першій хвилі максимальна кількість зареєстрованих ВПО складала 1,5 млн осіб або 3,4 % населення, то в 2022 році сягнула 7,7 млн або майже 20 % населення. Станом на початок 2023 року зареєстровано 5,3 млн ВПО, понад 2 млн мають високий потенціал переміщень [14].

Регіональний розподіл ВПО з часом війни трансформувалася: в перші місяці 2022 року більшість втікачів приймали західні регіони України, зокрема Львівська й Закарпатська. У 2023 році спостерігається новий тренд, коли ВПО інтегруються в тих регіонах, де кращі можливості зайнятості.

У табл. 1 відображено основні показники кількості та вагомості ВПО у населенні регіонів України, їхнього навантаження на регіональні ринки праці.

Найбільша кількість ВПО зареєстрована в центральному (18,9 % від населення), Східному (14,6 %) та Північному (12,2 %) регіонах, але їхній вплив на регіональні ринки праці є різним. Особливістю ВПО в прифронтових регіонах є вища соціальна вразливість, коли ВПО західних областей та м. Київ більше орієнтовані на *економічну активність*. Зайнятості ВПО сприяють кращі умови регіональних ринків в частині пропозиції праці. Станом на червень 2023 року в м. Київ на 1 вакансію припадало 70 зареєстрованих ВПО. Ринок праці західного регіону

характеризується найбільшою кількістю вакансій, однак навантаження ВПО склали понад 500 осіб на 1 вакансію. Вищі показники навантаження виявлені для Східного (655 осіб) і Південного (496 осіб) фронтових регіонів – у зв'язку зі складною безпековою ситуацією й обмеженістю пропозицій праці, а також для Центрального прифронтового регіону (546 осіб), який є найбільшим реципієнтом соціально вразливих ВПО [12].

Таблиця 1

ВПО і регіональні ринки праці України, 2022-2023 роки

Регіони	Кількість зареєстрованих ВПО, тис. осіб	Частка зареєстрованих ВПО до населення, %	Кількість вакансій, тис. одиниць	Кількість зареєстрованих безробітних на 1 вакансію, осіб	Кількість зареєстрованих ВПО на 1 вакансію, осіб
	На початок 2023 року		Станом на червень 2023 року		
Україна	5352,0	13,1	41,3	2,9	129,6
Західний регіон	863,0	8,3	15,3	1,5	507,6
Північний регіон	604,0	12,2	5,3	4,5	402,7
Центральний регіон	928,0	18,9	5,3	3,3	545,9
Південний регіон	496,0	11,2	2,7	5,1	496,0
Східний регіон	1964,0	14,6	5,5	6,9	654,7
м. Київ	497,0	17,1	7,1	0,4	70,0

Джерело: побудовано автором на основі джерел [12; 14]

Фактична кількість ВПО тилкових регіонів є вищою, оскільки вони рідше реєструються. Як правило, ВПО у тилкових регіонах більше орієнтовані на економічну активність, ніж соціально вразливі ВПО в східних, південних і центральних (прифронтових) регіонах.

У перші місяці війни *Львівська область* була регіоном-лідером України за масштабами прийняття й транзиту вимушених переселенців. За різними оцінками станом на квітень 2022 року в область прибуло до 600 тис. ВПО, що становило 24 % постійного населення регіону. Щодня близько 50 тис. осіб проїжджало транзитом Львівською залізницею. Найбільше ВПО сконцентрувалось в обласному центрі: за різними оцінками в м. Львів у

березні-квітні 2022 року перебувало до 200 тис. осіб, що становило 30 % населення міста.

У короткостроковому періоді така ситуація актуалізувала питання задоволення базових потреб вимушених переселенців – доступу до місць тимчасового перебування, харчування, медицини, освіти тощо. Значна частина втікачів від війни визначалась з подальшими діями. За даними обстеження МОМ, у березні 2022 року 44 % вимушених переселенців, які перебували в західних областях України, в тому числі Львівській області, розглядали можливість подальшого переміщення, що значно переважало показники інших регіонів [15]. З продовженням повномасштабної війни частина ВПО залишилась в області, що піднімає питання їхньої економічної та соціокультурної інтеграції.

Потенціал *економічної інтеграції* підтверджує той факт, що значна кількість ВПО є економічно активними: в перші місяці війни з загальної кількості переселенців (до 600 тис.) в області зареєструвалось лише 55 тис. Станом на січень 2023 року зареєстровано 245 тис. осіб.

Соціокультурна інтеграція передбачає задоволення базових потреб ВПО та забезпечення єдності й згуртованості з приймаючим суспільством. Для цього важливими є заходи історичної пам'яті, залучення ВПО до волонтерства й різних громадських активностей, підтримка членства дітей ВПО у молодіжних організаціях (Пласт, СУМ, Спадщина, Обнова та ін.), проведення курсів вивчення та покращення української мови.

Львівська область як тилловий регіон має потенціал не лише інтеграції ВПО, але й стимулювання реєміграції біженців з-за кордону, які мають у цьому потребу, а також стимулювання в майбутньому реєміграції осіб, які не зможуть повернутись у зруйновані фронтіві регіони та сіру зону з державою-агресором. За соціологічними оцінками потенціал реєміграції в Україну коливається в межах 70-75 % (оцінки МОП і «Рейтинг» [14; 7]). Однак для біженців потенціал реєміграції з продовженням війни

закономірно знижується: за дослідженням агентства з працевлаштування в Польщі «Gremi Personal», якщо в жовтні 2022 року 17 % респондентів не планували повертатись в Україну, то в березні 2023 року – 38 % [1]. Така закономірність актуалізує *проактивну політику* інтеграції ВПО та стимулювання рееміграції біженців у Львівську область як тилловий регіон для протидії безповоротним втратам людського потенціалу та демографічної катастрофи України.

Проактивна політика інтеграції ВПО, окрім сприяння працевлаштуванню, має включати покращення якості та доступності послуг соціальної інфраструктури в умовах додаткових навантажень. Вимушена міграція населення значно загострила це питання щодо різних об'єктів соціальної інфраструктури – житлово-комунальної, дорожньої, транспорту, освіти, медицини, громадського харчування, культури, спорту та ін.

Найбільшою проблемою стала фінансова доступність житла. М. Львів ще до війни було одним з найдорожчих міст України. У 2022 році місто займало 4 місце в Україні за вартістю життя (після Києва, Дніпра та Одеси). Вимушена міграція призвела до підвищення вартості життя, особливо в частині купівлі й оренди житла. Станом на березень 2023 року м. Львів займало 2 позицію в Україні після м. Київ за вартістю житла на вторинному ринку (дані порталу «DIM.RIA»). Вартість купівлі 1 м кв житла в центрі м. Львів у доларовому еквіваленті за 2021-2022 роки зросла в 1,15 рази (з 1519 дол. США у 2021 році до 1753 дол. США у 2022 році), а не в центральних районах міста – в 1,33 рази (з 793 дол. США у 2021 році до 1056 дол. США у 2022 році) [13].

Окрім вартості купівлі житла суттєво зросла його оренда. Якщо у грудні 2021 року середня вартість оренди однокімнатної квартири у м. Львів за місяць складала 8 тис. грн, то в квітні 2022 року вона досягнула значення 17 тис. грн. Станом на травень 2023 року ціна була на рівні 15 тис. грн, у

жовтні 2023 року знову зростає – до 19 тис. грн і це максимальне значення за весь період повномасштабної війни [5].

Проблема фінансової доступності житла актуалізує питання цінового регулювання регіонального ринку нерухомості та ріелторської діяльності, а також пошуку альтернативних способів підтримки забезпечення житлом вразливого населення, в тому числі ВПО. Одним з вірцевих прикладів є громадська ініціатива «Спадщина.UA», яка передбачає купівлю та ревіталізацію старих будинків у сільській місцевості. Середня вартість купівлі будинку – 1-4 тис. дол. США, продажу після ревіталізації – 7-14 тис. дол. США. У Львівській області відповідний досвід здобутий в окремих сільських поселеннях. Такого роду громадські ініціативи є ефективними, оскільки відповідають ментальним особливостям українця-господаря (зв'язку зі землею), підтримують розвиток сільських територій та частково вирішують питання забезпечення житлом ВПО.

Таким чином, ситуація щодо інтеграції ВПО в Україні загалом та Львівській області зокрема супроводжується постійними проблемами доступності якісних послуг соціальної інфраструктури, а також доступу до гідних місць праці. Частковому вирішенню цих проблем сприяють заходи *проактивної політики інтеграції ВПО*, які реалізуються в Україні та Львівській області:

- програмне планування різнобічної підтримки ВПО на регіональному рівні через затвердження спеціальних обласних програм (у Львівській області діє Комплексна програма підтримки внутрішньо переміщених осіб на період дії воєнного стану в Україні);

- сприяння працевлаштуванню ВПО обласними центрами зайнятості, зокрема через надання інформації про вакансії, видання ваучерів на навчання новим професіям (у Львівській області – на базі Львівського центру професійно-технічної освіти державної служби зайнятості);

- заохочення роботодавців до працевлаштування ВПО через компенсаційні виплати (6,7 тис. грн упродовж двох місяців та зобов'язання надання робочого місця ВПО щонайменше на рік або у разі його звільнення прийом на це місце іншого ВПО);
- відновлення об'єктів соціальної інфраструктури (як правило, гуртожитків) для їх подальшого використання для задоволення житлових потреб ВПО (у Львівській області діє Програма реалізації пріоритетних інфраструктурних проєктів);
- співробітництво регіональних і місцевих органів влади з забудовниками та міжнародними організаціями, які готові фінансувати реновації законсервованих будівель, будівництво нового житла для ВПО;
- створення при регіональних органах влади та органах місцевого самоврядування рад з питань внутрішньо переміщених осіб, що сприятиме активізації громадської участі ВПО та більшої уваги місцевих органів до їхніх проблем;
- стимулювання участі ВПО у різних грантах проактивної підтримки – підприємництва, релокації бізнесу, індивідуального житлового будівництва на селі («Власний дім»), пільгового кредитування в рамках іпотечної програми Кредитної Установи для Відбудови KfW (Німеччина) та ін.

Перспективним напрямком проактивної політики інтеграції ВПО є стимулювання підприємництва. Для цього важливо сформувати єдину платформу конкурсів грантів, які можуть бути спрямовані на відкриття власної справи ВПО чи її релокацію, або відкриття власної справи будь-якою особою при умові працевлаштування ВПО. В Україні та регіонах-реципієнтах ВПО активно розвивається громадський сектор, який має розвинуті мережі грантової підтримки та інституційно спроможний реалізувати проєкти для вразливих категорій населення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, інтеграція ВПО є необхідною складовою сучасної регіональної політики та умовою єдності українського народу. При цьому більшість ВПО спроможні бути активами розвитку для приймаючих регіонів. Для цього мають реалізуватись конкретні заходи економічної і соціокультурної інтеграції. Вагомість заходів базової соціальної підтримки обумовлена тим, що значна частина ВПО є вразливими через вікові особливості чи стан здоров'я. Разом з тим, з продовженням повномасштабної війни більшість ВПО змушені адаптуватись до нових реалій і для того, щоб вони не приймали рішення про виїзд за кордон, у регіонах-реципієнтах необхідно реалізувати проактивну політику їхньої підтримки. Вона включає заходи, що спонукають до зайнятості та підприємництва ВПО, підтримку їх громадських активностей. Особливий потенціал у цьому має Львівська область з містким споживчим ринком та конкурентним бізнес-середовищем. Додаткові можливості відкриваються для малого і середнього бізнесу, а також бізнесу жінок, щодо яких існує багато грантових програм. Ці процеси мають координуватись на владному рівні – через інформаційну, організаційну, гарантійну діяльність.

Характерною особливістю інтеграції ВПО є посилена участь громадського сектора, що актуалізує системність його співробітництва з регіональними органами влади та органами місцевого самоврядування. Тому в подальших дослідженнях автора буде проаналізовано діяльність громадських інститутів на прикладі Львівської області з метою визначення їхньої ролі та можливостей ефективізації діяльності для розвитку регіонів в умовах повномасштабної війни, у тому числі щодо підтримки ВПО.

Література

1. Дослідження. *Gremi Personal*. URL: <https://gremi-personal.com.ua/category/research-ua/> (дата звернення: 25.10.2023).

2. *Захист прав внутрішньо переміщених осіб*: монографія / за заг. ред.: д-ра юрид. наук, проф. О.Я. Рогача; д-ра юрид. наук, проф. М.В. Савчина; к.ю.н, доц. М.В. Менджул. Ужгород: РІК-У, 2018. 268 с.
3. Комарницька Г. О., Ястремська Н. М., Павленко Н. В. Вимушена міграція та її вплив на ринок праці в Україні. *Наукові перспективи*. 2022. № 6(24). С. 306-319. doi: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-306-319](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-306-319).
4. Лібанова Е. М., Позняк О. В., Цимбал О. І. Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Демографія та соціальна економіка*. 2022. № 2(48). С. 37-57. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037>.
5. Статистика вторинки в Львові. *Лун Статистика*. URL: <https://misto.lun.ua/stat?city=113> (дата звернення: 26.10.2023).
6. Малиновська О. Міграція та міграційна політика в Україні: трансформації доби незалежності. *Migration & Law*. 2021. № 1(1). С. 11-27. doi: <http://doi.org/10.32752/2786-5185-2021-1-1-10-26>.
7. Настрої та економічне становище. Загальнонаціональне опитування #22, 1-2 червня, 2023. *Рейтинг*. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dvadcyat_druge_zagalnonaconalne_opituvanny_nastro_ta_ekonom_chne_stanovisch_naselennya_1-2_chervnya.html (дата звернення: 26.10.2023).
8. Новікова О. Ф., Амоша О. І., Антонюк В. П. та ін. *Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху*: монографія; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2016. 448 с.
9. Новікова О. Ф., Панькова О. В. Вимушена міграція внутрішньо переміщених осіб (ВПО) України: стан, проблеми, шляхи розв'язання. *Проблеми економіки*. 2018. № 3. С. 217-225.

10. Павлів-Самоїл Н. П. Вимушена міграція як наслідок порушених прав. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка» Серія : Юридичні науки*. 2019. Вип. 21. С. 70-76.
11. Следь О. М. Вимушена міграція: ознаки поведінки та фактори впливу. *Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна*. 2019. №1 (20). С. 63-71. doi: [http://doi.org/10.31474/1680-0044-2019-1\(20\)-63-71](http://doi.org/10.31474/1680-0044-2019-1(20)-63-71).
12. Температурна мапа. *Державний центр зайнятості України: вебсайт*. URL: <https://www.dcz.gov.ua/temperature> (дата звернення: 20.10.2023).
13. Cost of Living. *NUMBEO*. URL: <https://www.numbeo.com/cost-of-living/> (дата звернення: 20.10.2023).
14. Ukraine – Internal Displacement Report – General Population Survey Round 12 (23 January 2022). URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-disacement-report-general-population-survey-round-12-16-23-january-2023> (дата звернення: 20.10.2023).
15. Ukraine – Internal Displacement Report – General Population Survey. Round 2 (24 March - 1 April 2022). URL: <https://displacement.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-2-24-march-1-april> (дата звернення: 20.10.2023).

References

1. Doslidzhennia [Research]. *Gremi Personal*. Retrieved from <https://gremi-personal.com.ua/category/research-ua/>.
2. Rohach, O.Ia., Savchyn M.V., & Mendzhul M.V. (ed). (2018). *Zakhyst prav vnutrishno peremishchenykh osib [Protection of the rights of internally displaced persons]*. Uzhhorod, RIK-U [in Ukrainian].
3. Komarnytska, H.O., Yastremska, N.M., & Pavlenko, N.V. (2022). *Vymushena mihratsiia ta yii vplyv na rynek pratsi v Ukraini [Forced*

- migration and its impact on the labor market in Ukraine]. *Naukovi perspektyvy*, 6(24), 306-319 [in Ukrainian].
4. Libanova, E.M., Pozniak, O.V., & Tsymbal, O.I. (2022). Masshtaby ta naslidky vymushenoї mihratsii naseleńnia Ukrainy vnaslidok zbroinoї ahresii Rosiiskoi Federatsii [Scales and consequences of the forced migration of the population of Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*, 2(48), 37-57 [in Ukrainian].
 5. Statystyka vtorynky v Lvovi [Secondary education statistics in Lviv]. *Lun Statystyka*. Retrieved from URL: <https://misto.lun.ua/stat?city=113> [in Ukrainian].
 6. Malynovska, O. (2021). Mihratsiia ta mihratsiina polityka v Ukraini: transformatsii doby nezalezhnosti [Migration and migration policy in Ukraine: transformations since independence]. *Migration & Law*, 1(1), 11-27 [in Ukrainian].
 7. Nastroi ta ekonomichne stanovyshe [Moods and economic situation]. *Zahalnonatsionalne opytuvannia* 22, 1-2.06.2023. *Reitynh*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dvadcyat_druga_zagalnonacionalne_opytuvanny_nastro_ta_ekonom_chne_stanovisch_naseleńnya_1-2_chervnya.html [in Ukrainian].
 8. Novikova, O.F., Amosha, O.I., Antoniuk, V.P. etc (2016). Vnutrishno peremishcheni osoby: vid podolannia pereshkod do stratehii uspikhu [Internally Displaced Persons: From Overcoming Obstacles to Strategies for Success]. Kyiv, NAN Ukrainy, In-t ekonomiky prom-sti [in Ukrainian].
 9. Novikova, O.F., & Pankova, O.V. (2018). Vymushena mihratsiia vnutrishno peremishchenykh osib (VPO) Ukrainy: stan, problemy, shliakhy rozviazannia [Forced migration of internally displaced persons (IDPs) of Ukraine: state, problems, solutions]. *Problemy ekonomiky*, 3, 217-225 [in Ukrainian].

10. Pavliv-Samoil, N.P. (2019). Vymushena mihratsiia yak naslidok porushenykh prav [Forced migration as a consequence of violated rights]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika», Serii Yurydychni nauky, 21*, 70-76 [in Ukrainian].
11. Sled, O.M. (2019). Vymushena mihratsiia: oznaky povedinky ta faktory vplyvu [Forced migration: behavioral characteristics and influencing factors]. *Naukovi pratsi DonNTU, Seriiia ekonomichna, 1(20)*, 63-71 [in Ukrainian].
12. Temperaturna mapa [Temperature map]. *Derzhavnyi tsestr zainiatosti Ukrainy*. Retrieved from <https://www.dcz.gov.ua/temperature> [in Ukrainian].
13. Cost of Living. *NUMBEO*. Retrieved from <https://www.numbeo.com/cost-of-living/>.
14. Ukraine – Internal Displacement Report – General Population Survey Round 12 (23 January 2022). Retrieved from <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-disacement-report-general-population-survey-round-12-16-23-january-2023>.
15. Ukraine – Internal Displacement Report – General Population Survey. Round 2 (24 March - 1 April 2022). Retrieved from <https://displacement.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-2-24-march-1-april>.